

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 06.10.2014
Yayın Kabul Tarihi: 27.11.2014

Türk Dünyası'nda Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler *

The Rituals of Transition Period on Fixing The Turkish World

Dr. Yılmaz YEŞİL **

Özet:

Bu makalede Türk Dünyası'nda geçiş ritüellerinden örnekler alınarak karşılaştırılmıştır. Makalenin girişinde araştırma alanımız ve yapmış olduğumuz çalışmanın kavramsal çerçevesi ile ilgili bilgilere yer verdik. Burada Türk dünyası, geçiş dönemi, ritüel kavramlarını açıklayarak nasıl bir yol izlediğimizi ve amacımızı belirttik. Yurt içi ve yurt dışında pek çok araştırmacı geçiş dönemi olarak insan hayatının üç evresi dile getirmektedir. Bu üç eşik veya basamak doğum, ölüm ve evlenmedir. Bunun dışındaki geçiş denemleri bu üç ana evreye bağlanarak tasnif edilmektedir. Biz de makalemizde elimizdeki örnekleri bu bağlamda değerlendirdik. Çalışmamız sonucunda Dünyada olduğu gibi Türk Dünyasında da geçiş dönemi ritüellerinin son derece önemli olduğunu ve toplum nezdinde de itibarı bulunduğunu bir kez daha tespit ettik. Ritüellerin, oluşum ve uygulanma sürecinde toplumun değer yargılarını ve hayata bakışını etkileyen din ve inaçların etkisi açıkça görülmektedir. Türk boyları kabul etmiş oldukları dinin gerekleri ile eski inaçlarını birlikte yaşatma yolunu seçmişlerdir. Buna en güzel örnek Gagauz Türklerinin “kırklanma” ritüeli ile vaftiz ritüelini birleştirmeleridir. Genel olarak Türk Dünyası'nın genelinde şekilsel olarak farklılıklar olsa da ritüellerin hepsi öz ve düşünce olarak aynı görülmektedir

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Geçiş Dönemi, Ritüel, Türk Kültürü

Abstract:

This article is compared with samples from the Turkish World rite of passage. Our research at the entrance of the article and the work we have done we have included information about the conceptual framework. Here Turkish world, the transition period, we follow a way to explain how we express our concept and purpose

* Bu makale; “Türk Dünyası'nda Geçiş Dönemi Ritüelleri ve Bu Ritüellerde İcra Edilen Türler”, Adli Doktora tezimizden Sonuç bölümü ve onun dayanak noktaları alınarak üretilmiştir.

** Gazi Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, yesil@gazi.edu.tr.

of the ritual. As many researchers domestically and abroad transition articulates three stages of human life. These three thresholds or places of birth, death and marriage. Transition outside of these subjects are classified by binding to three main phases. We have evaluated our article we have examples in this context. Our work is of a transitional ritual Turkish world as a result of the world is extremely important in society and we've proven once again that reputation. Rituals, and social values in the formation and implementation processes affecting the outlook on life and the influence of religious beliefs is evident. Turkish tribes have accepted that they have chosen the path to live with their old beliefs with the requirements of religion. The best example of Gagauz Turks "kırklanma rits" are joining the ritual baptism ritual. In general, all of ritüe though the formal differences Turkish World in general is seen as the same as the essence and thoughts.

Key words: Turkish World, Transition, Ritual, Turkish Culture

Giriş:

İnsan, hangi toplumda yaşarsa yaşasın hayatının bazı dönemlerinde hem kişisel hem de toplum içindeki yerinin ve konumunun değiştiği bazı dönemlerden geçer, bu dönemlerde toplumdaki yerinden topluma değişmekle birlikte amacın ve özün aynı kaldığı bazı tören ve kutlamalar yapılır. Birey için bir toplumdaki diğerine geçişin sembolü ya da sınavı olan geçiş dönemi törenleri içlerinde birçok kültürel unsuru ve inancı barındırılır.

İnsan hayatının üç önemli "geçiş" dönemi vardır ki bunlar: "Doğum", "evlenme" ve "ölüm"dür. "Bu üç önemli geçişin çevresinde bir takım âdet, ayin, tören ile dinsel ve kimi yerde büyüsel işlem kümelenmekte ve söz konusu geçişleri yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı, genelde insanın yeni durumunu kutlamak ve kutsamak, aynı zamanda da onu "geçiş" sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Böylece, geçiş dönemlerinde kümelenen âdetler, gelenekler ve törenler, araştırılan ülkenin, coğrafi bölgenin ya da kent, ilçe, köy gibi daha küçük toplumsal ünitelerin farklılıklarının ana bölümlerinden birini oluşturmaktadır.¹ Türk tarihinde büyük öneme sahip olan gelenek ve törenler Türk milletinin yy.lar boyu yekvücut bir millet olarak günümüze değin varlığını sürdürmesini sağlayan tarihi başarılarının birer delilidir.

Türk Dünyası tanımının tam anlaşılabilmesi için Türk teriminin karşılığının bilinmesi ve ne ifade ettiğinin anlaşılması gerekmektedir. TDK Türkçe Sözlüğü'nde Türk isminin karşılığı olarak iki ifadeye yer verilmiştir: bu ifadelerden ilki; Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halk ve bu halktan olan kimse. İkincisi ise; dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Türkçenin değişik lehçelerini konuşan soy ve bu soydan olan kimse olarak karşılık bulmaktadır.² Günümüzde Türk deyince

1 Sadat Veyis ÖRNEK, Anadolu Folklorunda Ölüm, AÜDTCF Yay., Ankara 1971, s.11.

2 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&sarama=gts&guid=TDK.GTS.501991bdb92476.11596299 28.07.2012: 14:47

tanımlardan ilkinde olduğu gibi sadece Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan bir millet akla gelmektedir. TDK sözlüğün ikinci tanımı bizim araştırmamızda bahsedilen Türk ve Türk Dünyası tanımlarıyla örtüşmektedir. Buna göre Türk, ilk ataları binlerce yıl öncesinde Tanrı Dağları ile Altay Dağları arasında yaşayan tarihi binlerce yıl öncesine giden ve geniş bir coğrafyaya yayılan büyük bir milleti ifade etmektedir.³ Türk kelimesinin ilk örnekleri Herodot Tarihinde, “Targita/Tyrkae” ; Eski Tevrat'ta “Togharma” eski Hint kaynaklarında Turukha/Turuşka/Thrak; Ön Asya eski çivi yazılı metinlerinde ise “Turukku” olarak geçmiştir. Ayrıca Çin kaynaklarında “Tik/Ti/Troia şekillerinde geçtiği görülmüştür.⁴ Pek çok kaynakta da buna benzer tanımlar bulunmaktadır.⁵

Prof. Dr. Dursun YILDIRIM “Türk Bitiği” adlı eserinde Türk Dünyasını şöyle ifade etmektedir: “Türk insanı için çeşitli seviyelerde ve çeşitli durumlarda bulunan toplulukları ifade eder. Türk Dünyası' insanları kendi bağımsız devletleri sınırları içinde veya yurtlarında başka milletlere bağımlı olarak veya eski yurtlarında azınlık statüsünde veya günümüz Avrupası ve Amerikası Ülkelerinde tabii vatandaşlar, diasporadaki Türkler durumunda yaşayan nüfusu ifade etmektedir. Tarihi birlikteliğimiz içinde akraba durumuna girdiğimiz ve her şeyimizi paylaştığımız insanları da bu dünyanın ayrılmaz bir parçası olarak görürüz.”⁶

Farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı inanç sistemi bulunan Türkçenin şive ve lehçelerini konuşan bunlarla sözlü veya yazılı bir edebiyat meydana getirmiş olan fakat hepsi Türk ırkına mensup insanların toplu olarak yaşadıkları bölgelerin genel adı Türk Dünyası'dır.⁷

İnsan yaşamının başlıca üç önemli “geçiş dönemi” vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içerisinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, âyin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu “geçiş”leri bağlı buldukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu “geçiş” dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır.⁸

Geçiş ritleri, kişi merkezli olarak düşünülebilir. Çünkü ritüelin esası kişinin durumunda meydana gelen değişikliği dile getirmesi ve onun bu duruma hazırlanmasını amaçlamıştır. Bir diğer husus ise bu ritler tekrarı olmayan türdendir (do-

3 Erol GÜNGÖR, Tarihte Türkler, Ötüken Yay., İstanbul-1997, s. 11-13

4 İbrahim KAFESOĞLU, “Türk Tarihi-Giriş” Türk Dünyası El Kitabı Birinci Cilt, TKAE Yay. Üçüncü Bs., Ankara-2001, s. 127-130

5 Umay TÜRKEŞ GÜNAY, Türklerin Tarihi, Geçmişten Geleceğe, Akçağ Yay. Ankara-2007; L. Bazin, Notes sur les mots, “Oguz” et “Türk”, s. 315-322; Kaşgarlı Mahmud, DLT, s. 351; İbrahim Kafesoğlu; Türk Milli Kültürü, Ötüken Yay., İstanbul-200.

6 Dursun YILDIRIM, Türk Bitiği, Akçağ Yay., Ankara-1998, s.21-22

7 Prof. DR. İbrahim DİLEK, Ders notları.

8 Sedat Veyis ÖRNEK, Türk Halk Bilimi, KB. Yay., Ankara-1995, s.131

ğumun ve ölümün insan hayatında bir kere olması gibi). Dolayısıyla kişi bunları hayatında bir kere tecrübe edecektir. Geçiş döneminin en önemli hususlarından biri de bunların gerçekleştirilmesinin önceden bilinmesidir. Çünkü gerçekleşmesi sırasında önceden hazırlanması gereklidir.⁹

Doğum İle İlgili Ritüeller:

Dünyaya gelen her çocuk, sadece anne ve babasını değil, aynı zamanda akrabaları, komşuları, soyu ve sopu da sevindirmiştir. Çünkü her doğum ailenin, akrabalarının, soyun ve sopun sayısını artırmaktadır; sayı artışıysa gücün, dayanışmanın artması demektir. Özellikle küçük topluluklarda ve etnik gruplarda aileler, nüfuslarının çokluğu oranında kendilerini güçlü ve dayanıklı hissetmektedirler. Yaygın olan, “çocuk, ailede ocağı tütürür” sözü de toplumun bu konudaki değer yargısını açığa vurmaktadır.¹⁰

Kırgız Türkleri’nde çocuğun olmaması kadınlar için oldukça önemli bir eksiklik olarak görülür. Hatta toplum tarafından bu durumdaki kadınlar kınanmaktadır. Beşik toyu, düğün gibi törenlere katılmalarına müsaade edilmez. Bu durumdaki kadınlar; kutsal sular ile banyo yaparak, türbelere giderek, şaman ve Umay Ene’den yardım isteyerek sığınma eksenli olarak çocuk sahibi olamaya çalışırlar.¹¹

Tatar Türklerinin, birçok inancına göre, bir aile çocuk sahibi olamıyorsa, bu ailenin yaşadığı evin kapı kenarlarını değiştirmek gerekmiş. Çocuğu olmayan bir kadına, çocuğu çok olan bir kadının yastığında uyumak, bu kadının giysilerini giymek, onun yediği tabaktan yemek, tan ağarmadan doğuya bakarak dilekte bulunmak, bir bebeğin kurutulmuş göbeğini çalkaladığı suyu içmek de etkili olur derler. Çocuğu olmayan kadın, eteğine yulaf koyup yeni yavrulayan atı beslerse de yakında hamile kalacağına inanılır. Bir de at yanında dolaşan kadının çocuğunun oğlan çocuk olacağını düşünürler. Ayrıca, çocukları olmayan insanlar, tan zamanında çok çocuklu birinin mezarının etrafında üç kez dönerlerse, yakında çocuk sahibi olurlar derler.¹²

Yakut Türkleri’nde çocuk sahibi olabilmek için “*Aisit*” adına törenler yapılır.¹³ Tuvalarda ailede çocuk olmuyorsa şaman veya lamaya başvurulurdu. Şaman özel “eerenler” - “çayaan çalamazı” hazırlardı. Bu “eerenler”, şamana göre, ailede çocuğun doğmasına yardımcı olurdu. Bir çok durumlarda “sug bajı dagır” yaparlardı.

9 Lauri HANKO, Çev. Ruhi ERSOY, Ritüellerin Oluşum Süreci, Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3, Yayına Hazırlayanlar, M.Öcal OĞUZ, vd., Geleneksel Yay., Ankara-2009, s. 206-208.

10 Sedat Veyis ÖRNEK, Türk Halkbilimi, KB Yay., Ankara-1995, s 131

11 Yrd. Doç Dr. Kemal Polat, Beşikten Mezara Kırgız Türkleri’nde Gelenek ve İnanışlar, TDV Yay., Ankara-2005, s. 64-73

12 Çulpan ZARİFOVA ÇETİN, Tatar Türklerinin Gelenek ve Göreneklere, Karadeniz Dergisi Yay., Ankara-2009, s. 62.

13 SEROŞEVSKY, V.L; Saka Yakutlar, Çev. Arif ALACAOĞLU, Selenge Yay., İstanbul-2007, s. 254-255

Bunun için kadını pınar başma götürür, ağaca “çayaan çalamazı” bağlar ve çocuk doğması için dua ederlerdi.¹⁴

Çocuğu olmayan ailelerin türbelerden yardım istemesi hemen her yerde başvuru bir pratiktir. Demirkazık civarında yaşayan Türklerde çocuğu olmayanlar, Horasan'dan gelen bir Türk dedesi olduğuna inanılan Karaoğlan'ın mezarına gider.¹⁵ Kozan Dağı çevresinde yaşayan Türkmenlerde de çocuğu olmayan kadınlar Mürsel Dede'ye adak adarlar ve çaputlardan bir yapma bebek yaparak kurdukları küçük bir salıncakta sallarlar.¹⁶

Orta Asya Türklerinde ateş falına bakılarak çocuğun cinsiyeti hakkında tahminler yürütüldüğüyle ilgili bilgiler vardır. Şecere-i Türk'te Özbek hanlarından Kocugum'un çadır çadır dolaşarak ateşe yağ atıp kadınların falına bakıp 'senin oğlun olacak', 'senin kızın olacak' dediği anlatılmaktadır.¹⁷ Erzurum ve Kars yöresinde çocuğun cinsiyetinin anlaşılması bağlamında, hamile kadının haberi olmadan oturabileceği yerlerin altına bıçak ve makas konur. Anne adayı, bıçak üstüne oturursa erkek; makas üstüne oturursa kız çocuğu olacağına inanılır.¹⁸ Orta Asya'daki Türkler arasında da doğumda ve ilgili törenlerde çok önemli rolü olan ebeler, ehemmiyetlerini korumakta, çocuk ve hamileler için çeşitli tılsımlar yapmaktadır. Bu yüzden de köylerdeki kadınlar hastalandığında doktor değil ebeler çağrılmaktadır.¹⁹

Altaylılarda bir kadının doğum saati yaklaşınca çadırın tam ortasında ateş yakılan yere direk yerleştirilerek ona bir urgan bağlarlar. Bu urganın bir ucu duvara bağlanıp lohusanın koltukları altında geçirilir. Kadın çok ızdırap çekmeye başlarsa albastı yahut alkarısı denilen kötü ruhun lohusaya musallat olduğuna hükmederler.²⁰ Alkarısı veya albastıya dair Anadolu'da da muhtelif inançlar mevcuttur. Altay Türklerinde kadın doğuracağı zaman “bütün akrabalar yurt adı verilen çadırın içinde toplanır, erkekler dışarıda kalır. Yurtun haricinde bulunan erkeklerin vazifesi, herhalde civardaki fena ruhları kovmak olsa gerektir, çünkü kadın ağrısı başlar başlamaz korkunç bir gürültü kopararak yurtun etrafında koşmaya başlar ve tüfek patlatırlar. Bu gürültü çocuk doğuncaya kadar devam eder.”²¹

14 Yoloğlu, 1999:88.

15 Ali Rıza YALMAN Yalın, Cenupta Türkmen Oymakları I, II., Haz. Sabahat Emir, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 11,35.

16 Ali Rıza YALMAN Yalın, Cenupta Türkmen Oymakları I, II., Haz. Sabahat Emir, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 11,311.

17 Abdülkadir İNAN, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 67.

18 Yaşar KALAFAT, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, AKM Yayınları, Ankara-1999, s. 87.

19 BACON, E. Elizabeth. Esir Orta Asya, Çev. Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s. 190

20 İbrahim DİLEK, Altay Türklerinde Çocuğun Doğması Ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar, Bilig Dergisi, Bahar 1996, S. 1, s. 51-54, s. 1-2; Abdülkadir İNAN, Şamanizm, Ankara 1954, s169

21 W.Radloff, Sibiryadan 2, Çev. Prof. Dr. Ahmet Temir, İstanbul 1994, s.71

Kırgız Türklerinde çocuk doğduktan sonra hemen yapılan işlemlerden biri de göbek kesmedir. Bu işi yapan kadına Kırgızlarda “Kindik Ene” (Göbek Ana) denir. Kindik ene besleme ile başlayıp çocuğun göbeğini keser. Göbek kesme işleyle uğraşan kadın çok çocuk sahibi, tecrübeli, uzman, yaşlı ve saygınlığı yüksek kadınlardan seçilir. Kindik ene çocuğun ikinci annesi sayılır ve onun gelecekteki hayatında bütün törenlere özel misafir olarak çağrılır.²²

Çuvaş Türklerinde, Yeni doğanın kesilen göbek bağı etrafındaki inanış ve uygulamalar, genellikle çocuğun gelecekteki durumunu tespit etme veya geleceğe dönük bazı temennilerde bulunmak paralelinde gerçekleştirilmektedir. Kader tayini olarak da ele alınabilecek bu uygulamaya bakıldığında; ebe, doğumdan sonra yeni doğanın göbek bağını “bıçak gibi keskin olsun” veya “çalışkan olsun” diye dilekte bulunarak keser. Yine erkek çocukların göbekleri kesildikten sonra bir balta üzerine konulur. Kesilen göbek bağı bir torbaya dikilerek annenin sandığına veya kilere konulur.²³

Gagauz Türkleri’nde erkek çocuğu olan aileler yılbaşı gecesi ve 3 Şubat’ta horoz keser ve dağıtırlar.²⁴ Altay Türkleri, çocuğun doğumunu kutlamak için toy yaparlar. Doğan çocuk eğer kız ise ona toy yapılmaz. Yalnızca erkek çocuk doğduğunda toy yapılır. Çocuk büyükbaba ve büyükannenin ilk erkek torunu ise çocuğu onlar alır, büyüttükten sonra ergenlik çağında çocuğu tekrar anne ve babaya geri verirler.²⁵

Kazak Türkleri, çocuğun doğumunu kutlamak için çocuk sapasağlam dünyaya geldi ise o gün koyunlar keser, kavurma yapar akraba ve komşulara dağıtırlardı bu törene “jaris kazan” adını verilerdi. Ertesi gün ise şildehana adı verilen bir tören yapar dombra çalar yemek yer eğlenirler ve yeni gelen çocuğu hayırlamış olurlardı²⁶

Çocuğun doğumunu kutlama törenlerinde kırmızı renkli loğusa şerbeti, bir yandan misafirlere ikram edilirken diğer taraftan da alkarisının uzaklaştırılması işlevini gördüğüne inanılır. Burada sunulan içeceğin inanç motifleriyle süslenildiği görülmektedir.²⁷ Kırmızı renk ayrıca Çin’de, Hindistan’da, ve Avrupa’da nazar ve kötü ruhlarla karşı kullanılmaktadır.²⁸ Kırgız ve Kazaklar arasında kadınlar ilk çocukları doğduğu zaman, ateşe saygı gösterisinde bulunurlar, ateş üzerinde eğilir ve onun üzerine yağ paçaları atarlar.²⁹

22 Maksat Jumabayev, Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller, AÜ, SBE, Ankara-2006, s. 42.

23 Durmuş ARIK, Hıristiyanlaştırdan Türkler Çuvaşlar, Ankara.- 2005, s. 92.

24 Yoloğlu, 1999:86.

25 İbrahim DİLEK, Altay Türklerinde Çocuğun Doğması Ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar Bilig Dergisi, Bahar 1996, S. 1, s. 51-54, s.4.

26 İsmailov, Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yay., Ankara-2002, s. 183.

27 Nebi ÖZDEMİR, Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü, Akçağ Yayınları, Ankara-2005, s.114.

28 Sedat Veyis ÖRNEK, 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 2000, s.148.

29 W. RADLOFF, Sibiryadan, Çev. Ahmet Temir, Maarif Basımevi, İstanbul-1956, s. 484.

Kırgız Türkleri çocuğun doğumunu kutlamak için “Centek Toyu” yaparlar. Kırgızların geleneklerine göre aileye çocuk geldiğinde çok sevinilir. Bu sevincin ifadesi olarak da “Centek Toy” adında bir tören düzenlenir. Bu töreni çocuğun dünyaya gelmesini kutlama olarak değerlendirebiliriz. Aile bireyleri en iyi yemekleri hazırlayarak, yakın akrabalarını komşularını çağırır. Bu uygulama bebeğe saygı ve onun dünyaya gelişini kutlamadır. Eve çağrılanlar bebeğe çeşitli hediyeler getirirler. Bu hediyelere de “göründük” denir. Adete göre daha önce çocuk doğduğunda ağzına sürülmek üzere hazırlanan çocuğun ve orada bulunanların ağzına sürülür. Bu uygulamaya “oozandırui” denilmektedir. Bu ritüel çocuğun uzun ömürlü, bereketli olması için mili bir dileği ifade eder. Nitekim bu törenin Manas destanında da yapıldığı, törene her taraftan misafirlerin çağrılıp, milli oyunlar oynandığı, kutlamalar yapıldığı belirtilmektedir.³⁰

Türk boylarında yaygın olarak çocuğun doğumundan sonra ninni türü icra edilmektedir. Bütün Türk boylarında olduğu gibi Tatar Türkleri de ninniler söyleyerek çocuğu büyütürler. Tatarlar, bütün Türk boyları gibi bebeği beşiğinde sallarken sevgi yüklü ninniler söylerler. Bu ninnilerde genelde çocuğun geleceğinden söz ederler. Tatar ninnilerinde annesi, yavrusunun mutlaka bir âlim olacağını umar. Bazı ninnilerde anne, çocuğuna zor kaderinden şikâyet eder, yavrusunun kendisinden daha şanslı, daha mutlu olmasını diler. Aynı zamanda bebeğine etraf-taki hayatı, insanları ve doğayı da tanıtır. Beşikte yatan çocuğa söylenen ninniler, Tatar Türklerinde *Bişek Cırları* olarak adlandırılır:

<i>Âlli-bâlli itâr bu,</i>	<i>Elli-belli eder bu</i>
<i>Yokılgarâ kitâr bu;</i>	<i>Uykuya da gider bu</i>
<i>Bâv-bâv itep, küzyomup,</i>	<i>Ninni, gözünü kapatıp</i>
<i>İzrâp kenâ kitâr bu.</i>	<i>Uyuklayıp gider bu</i>
<i>Alma kebek tâgârâp,</i>	<i>Elma gibi yuvarlanıp</i>
<i>Üsep, buyga citâr bu;</i>	<i>Büyür de boy alr bu</i>
<i>Abıyları artırman</i>	<i>Ağabeyleri arkasından</i>
<i>Kazannarga kitâr bu.</i>	<i>Kazan 'a da gider bu</i>
<i>Kazannarda ukıgaç,</i>	<i>Kazan 'da okuyunca da</i>
<i>Galim bulıp citâr bu.</i> ³¹	<i>Alim olur gider bu</i>

“Kırklanmak” ifadesi, “kırklamak” şeklinde de kullanılmaktadır. Yeni doğan çocuğun ve annesinin kırk gününü tamamladıktan sonra, evde veya hamamda kırk tas su dökülerek banyo yaptırılması törenidir. bu törende çocuk veya annesi yıkanırken, tas kırk kere suya daldırılarak Besmeleyle başından aşağı su dökülme-

30 Maksat Jumabayev, Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller, AÜ, SBE, Ankara-2006, s. 48.

31 Zarifova Çetin, 2009:229.

sidir.³² Türkmenlerde ise bebek dünyaya gelince, yedinci gün yıkatılır, kırkinci gün ise tuzlu su ile yıkanması sağlanır ki, buna “kırklama” denilir.³³

Hazara Türkleri’nde, kırk gün sonra anne büyük erkek evladı veya kocasıyla dışarıya çıkar; suyun kenarına kadar gider. Su içer ve oradan en yakın akrabasının evine uğrar. Böylece “çill puri” (kırk gün) biter. Anne için bu kırk gün içinde özel yemekler yapılır. Hazaralar’da kadın kırkı çıkıncaya kadar et yemez, onun bulunduğu eve et girmez. Çiğ et, kirli su, onun bulunduğu evin üst tarafından da geçirilmez. Kırkı çıkmamış anne yedi gün evin eşığının dışından gelen yemeği yemez; kırk gün kendi evinden dışarı meydana, pazara çıkmaz. Bulduğu odaya ebe hariç hiç kimse girmez.³⁴

Kazak Türkleri çocuğun doğumunun üzerinden bir hafta geçmeden çocuğa ad koyarlardı. Bunun için ise ağız dualı birini seçer, ya da uzaktan gelmiş hatırlı bir misafire rica ederlerdi. Böylece bu kişi çocuğu kucağına alıp ezan okuyup ardından da üç kez sağ kulağına adını söylerdi buna ad koyma toyu adını veren Kazaklar adın çocuğa hayırlı uğurlu olmasını dilerler.³⁵

Aynı durum Hakas ailelerinde de geçerlidir. Hakas ailesinde çocuk ölürse, sonradan doğan çocukları kötü ruhlardan korumak amacıyla onlara kötü isimler verilir: Paga (kurbağa), Usturuh (taban), Koçık (arka) vs. Başka çocuk istemediklerinde artık fazla ismi verilir. Ailedeki çocukların isimlerinin uyumlu olmasına çalışılırdı. Örneğin küçüklere Tayıs, Tabii, Tança, Naydus, Pardus, Uçuş vs. kardeşlere ise Haratay, Hulatay, Alatay vs.³⁶ isimler verilmektedir.

Eski Türklerde bir oğlan çocuğu ancak kahramanlık göstermesi hâlinde isim alabilmekteydi. Örneğin Eski Yakutlar’da küçüklüğünde verilen ad gerçek ad sayılmazdı. Gerçek ad yay çekip ok attıktan sonra verilir. Kahramanlık gösteremeyen sıradan insanların ise özel adları olmamış, yalnız kabilesinin adını taşımışlardır.³⁷ Türkler İslâm dinine girdikten sonra bu gelenek gitgide gücünü yitirmiştir.³⁸

Türk Kültürü içerisinde, çocukların yaşaması için alınan bir başka tedbir de çocuklara kötü adlar vermektir. Bunun sebebi kötü adı olanlardan ölüm meleği nefret eder, bu yüzden de yaklaşmazmış. Kırgızlarda çocuklara verilen İtalmas, Kabanbay (yabanî domuz) gibi adlar bu inanca göre verilmiştir.³⁹ Ayrıca Altay Türklerinde yine kötü ruhlardan bilhassa “Körmös”ten çocuğu korumak için ona

32 Gölpınarlı, Abdülbâki; Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1995, s. 200.

33 Kalafat, Yaşar; Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları, ASAM Yay., Ankara 2000, s.44.

34 Kalafat, Yaşar; Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları I, KB Yay., Ankara 2002, s. 9.

35 İsmailov, Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yay., Ankara-2002, s. 182.

36 Yoloğlu, 1999:99.

37 İnan 2000:173

38 Boratav 1999:88

39 İnan 2000:174, 175

birtakım adlar takılır. İyt-Kulak, Camanuul, Tenek, Çıçkan⁴⁰ ... Bu şekilde çocuğa “yer altı elçilerinin” yaklaşamayacağı düşünülür.

Kazak Türkleri'nde Çocuğun ilk yürümesi ile ilgili olarak “Tusav Kesü” (Köstek Kesme) ritüeli gerçekleştirilir. Çocuk ayağa kalkıp yürümeye başladığı zamanda yapılan toya köstek kesme toyu denir.⁴¹

Sünnet İle İlgili Ritüeller:

Sünnet merasimi, Azerbaycan'da ve diğer Müslüman halkları arasında İslâmiyetin önemli şartlarından biri olarak kabul edilir. Sünnet olmayan kişi Müslüman sayılmaz. Bu yüzden de bu merasim özel olarak kutlanır ve “küçük düğün”⁴² diye adlandırılır. Sünnet eskiden Müslüman olmayan, Hıristiyan, Yusit (Musevî) toplumlarında da yapılmakta idi. Günümüzde ise böyle bir uygulama bu inanca sahip topluluklarda bulunmaktadır. Türk boyları arasında ise sadece Müslüman olanlarda yaygın bir ritüeldir.⁴³ Müslüman olmayan Türk boyları arasında mevcut değildir.

Evlenme İle İlgili Ritüeller:

Tuva Türkleri'nde de beşik kertmesi uygulaması bulunmaktadır. Ama yapılışı biraz farklıdır. “Kız çocuğunun kıcının altına keçi kılı bırakmak” adı verilen bu uygulama ile bir kışlakta kız çocuk doğuran kadının çadırına başka bir kışlakta yaşayan bir oğlanın annesi giderek çadıra girip kızın ailesi ile selamlaştıktan sonra çocuğu beşikten çözüp, kızının büyüdüğünde gelin olarak alacağım diyerek kınında saklayıp yumak yaptığı bir tutam kılı çocuğun altını açık koyar ve tekrara sararak bebeği beşiğe koyar. Bebeğin annesi ve babası da bu durumu saygıyla karşılar ve peki öyle olsun dermiş. Eğer oğlan babası bu amaçla gelmiş ise kızın babasına çakmak taşı verir bu şekilde kızını büyüyünce oğlu ile evlendireceğini ifade eder.⁴⁴

Kırgız Türkleri'nde evlilik çeşitlerinden biri “Kayçı Kuda” olup yakın akrabaların ya da dünürlerin iki kız veya iki oğlunun çapraz, başka bir deyişle “değiş tokuş” usulüyle evlenmedir. Bu evliliği diğerlerinden ayıran özellik burada başlık parasının alınmamasıdır. Yalnız her iki taraf da kızın çeyizini maddi durumuna göre hazırlarlar.⁴⁵ Bu uygulamanın düğün masraflarını azaltmak amacıyla yapıldığı söylenebilir.

40 İbrahim DİLEK, Altay Türklerinde Çocuğun Doğması Ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar Bilgi Dergisi, Bahar 1996, S. 1, s. 51-54, s. 3

41 Kazak Halkının Salt-Destürleri, haz.S. M.Smıylova, Köşpendiler Basması, Almatı 2002, s. 22; Jüsipov, a.g.e., s. 18-19.

42 Yoloğlu, 1999:139

43 Yoloğlu, 1999:141.

44 Monguş B KENİN-LOPSAN, Tuvaların Eski Gelenekleri, Çev, Ekrem Arıkoğlu, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S 5, Bahar 1998, s.298.

45 Maksat Jumabayev, age., s. 243-244.

Eski Türklerde yaygın bir gelenek olan başlık parası günümüzde Kırgızlarda da devam eden bir gelenektir. Başlık parasına Kırgızcada “kalın” denilmektedir. Kalın erkek tarafının kız tarafına verdiği mal ve parayı ifade etmektedir. Başka bir deyişle kızın ailesine yapılan evlilik ödemesi diyebiliriz.⁴⁶ Kaşgarlı Mahmut’a göre “kalın” âdetinin Orta Asya, Kazan, Kırgız ve Özekler’de uygulandığı görülmektedir.⁴⁷ Kalın kelimesi Göktürk yazıtlarında “kalin”; Dede Korkut’ta “kalınlık” şeklinde belirtilmektedir.⁴⁸ Orta Asya’daki Türkler arasında da damadın ailesi kız tarafına belirli bir miktar başlık (Kalım veya Kalıng) öderdi. Oğlan tarafı hayvan vererek, kız evinin hizmetinde çalışarak ya da kızlarını o aileye vererek kalın masrafını karşılar.⁴⁹ “Eski Türklerde kaim, kızın eğitimi için harcanan giderlere katılma usulü olarak sayılırdı.”⁵⁰

Tatar Türklerinde görülen saç geleneği “Gelin alma” sırasında Türklerde çok eski zamanlardan beri uygulanmış. Evlenirken saç yapılması, Türkler arasında bugün de varlığını canlı olarak sürdüren önemli bir âdettir ve onun temelinde çeşitli inançlar bulunmaktadır. Gelinin saç örgüsüne örülen, güvey tarafından saç olarak dağıtılan ve hamama girdiklerinde pencere önü, hamam göbeği gibi yerlere konulan *tanka* (gümüş akça), bolluğun, Gök’e özdeşliğin simgesi olarak yer, ev, hamam vb. yerlerde bulduklarına inanılan İyelerin şefkatini kazanmakta önemli rol oynamıştır. Gümüş *tanka*, Gök rengini, yıldızı andırır ve Göğün bir parçası olarak algılanmıştır. Yer’de yapılan bütün işlerde onun başarı getireceğine inanılmış. Süs eşyası olarak bir halkın giysilerinde ve hayatında yer alan *tanka’nın* taşıdığı anlam, zaman geçtikçe değişikliğe uğramıştır. *Tanka’nın* ilkel fonksiyonu, insan ve evren arasında bir bağlantı kurmak olmuştur. Tatar Türklerinde güvey, avluya veya eve girmeden şekerleme, fındık ve madenî para saçısı da yapar. Bu yiyecek ve paraları, güveye bakmaya gelenler toplar. Söz konusu, saç geleneği Slav, Germen kabilelerinde ve Antik Yunanlılarda da düğün gelenekleri içinde önemli yere sahip olmuştur.⁵¹

Ölüm İle İlgili Ritüeller:

Kaçınılmaz olan ölüm gerçeği karşısında Türk boyları da “ölüm” olayının nasıl gerçekleştiğine dair, bir takım inançlara sahip olmuşlardır. Değişik din ve kültür çevresine girmiş olan Türkler, farklı zaman ve coğrafyalarda değişik ölüm anlayışlarına sahip olmuşlardır, ancak bunların temelini Tengricilik, Tengrizm ya da Geleneksel Türk Dini şekillendirmiştir.⁵² Bu bağlamda geleneksel inançtaki Eski Türkler ölümü, ruh veya canın bedenden çıkması biçiminde anlamışlardır.

46 Maksat Jumabayev, Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller, AÜ, SBE, Ankara-2006, s. 45.

47 Ataman 1992:15

48 Narman 1987:269

49 Bacon t.y.:52 Tezcan 1998:14

50 Tezcan 1977:254 ve 1998:22

51 Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: a.g.e, s. 23, 71.

52 Ünver Günay - Harun Güngör, Türk Din Tarihi, Laçın Yay, Kayseri 1998, s. 33-34.

Kırgız Türkleri'nde ölmek üzere olan, yani hastanın canının çıkması yaklaştığı zaman o insanın yüzü kibleye çevrilir. Etrafında gürültü yapılmaz, yanına çocuklar yaklaştırılmaz. Genelde eve çağrılan imam, imamın olmadığı durumlarda evdeki yakın akrabalar tarafından ölmek üzere olan insana kelime-i şahadet telkin edilir. Buna Kırgızlarda “ıyman ayttıruu” (iman söyletme) denilir. Bu esnada imam Kuran okur, genelde yasin süresi okunur. Ölmek üzere olan insanın ağzına pamukla su damlatarak onun cennete gitmesi için dua edilir. Ölen insanın ağzına su verilmesi ile ilgili Kırgızlarda bir inanış vardır. Şeytan ölüm anındaki bir kişiye su gösterir ve karşılığında imanını ister. Çünkü son nefesteki kişinin hararet içinde kaldığı, susuzluktan kavrulduğuna inanılır.⁵³ Son nefeste su verilmesi içemeyecek durumda dahi olsa pamukla ağza su verilmesi bu inanışa bağlıdır.

Hıristiyan Gagavuz Türklerinin geleneğine göre, ölüm arafesinde olan hasta için papaz çağırılır. Papaz hastanın günahlarını bağışlar ve dua okur. Hastanın uzaktan beklediği kişi gelmediğinde, o kişinin giysisini o adamın üzerine atarak ölümünü kolaylaştırır. Bu anda akrabalar “can toparlanır” diye bir tarafa çekilir, sadece hasta öldükten sonra ona doğru yaklaşılır. Eceli gelenin canını alan melek onun canını bir daha geri vermiyor, eceli gelmeyenin canını ise melek, öbür dünyaya cennet ve cehenneme götürüp onun yakınlarına gösterdikten sonra geri getireceği düşünülür.⁵⁴

Dağlık Altay Teleütleri ve Altay Türkleri'nde ölen kişi bir çadıra konur ve cenaze merasimi için bekletilirdi. Bu sırda çadıra insanlar gelirdi. İçinde ölü bulunana çadıra konuşamayan bebeklerin getirilmesi yasaktı.⁵⁵ Çünkü onların ruhu olmadığı için henüz ölünün ruhu onlara zarar verebilirdi.

Kazak Türkleri'nde ölen kişi için ayrı bir keçe ev kurulur. Evin tündüğü dürülüp, evin içine mızrak dikilir, mızrağın ucuna kara bayrak veya bez bağlanır. Eğer ölen kişi gençse; kırmızı, orta yaşlıysa; kara, yaşlıysa ak bez bağlanır. Karalı evdeki ölenin nasıl biri olduğunu yabancı biri bu işaretten hemen anlar. Cenaze, evin sağ tarafına kurulan keçe üzerine konur ve örtülerek perdeyle örtülür. Ölünün gözleri kapatılır, çenesi bağlanır, başı kible yönüne çevrilir, ayakları yan yana getirilir, elleri yanlara ya da göbek üstüne konulur, elbiseleri çıkartılıp üzerine ak bez örtülerek, “rahat döşeği”ne alınır. Bulunduğu evin pencereleri açılır, aydınlatılır ve başucunda Kur'an okunur. Cenaze yalnız bırakılmaz, köy yaşlıları nöbetleşe beklerler. Işık söndürülmez ve yaşlılar, sabaha kadar uyumadan sohbet ederler. Ölen biri elden geldiğince çabuk gömülmeye çalışılır. Ama mümkün olduğu kadar ölen kişinin uzaktaki yakın akrabalarının gelmesi beklenir. Çünkü ölüye bir avuç toprak atmak, her evladın boynunun borcudur.⁵⁶ Bundan dolayı uzaktaki yakınlarının cenaze törenine katılmalarını sağlamak amacıyla, ölünün bekletildiği durumlar da vardır. Üç günden fazla olmaz.

53 Akkaya, Gelenek Ye İnançların Toplum İçindeki Fonksiyonları, s. 96.

54 Yoloğlu, 1999:161.

55 L.P. POTAPOV, Altay Şamanizmi, Çev, Metin Ergun, Kömen Yay., Konya-2012, s.64.

56 İsmailov, Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yay., Ankara-2002, s. 219.

Kazak Türkleri'nde cenaze töreni cenaze namazıyla devam eder. Cenaze namazı bazen evde, bazen köyde meydanlık alanda, bazen camide bazen de mezarlıkta kılınır. Namazı kılanın ölü hakkında bir çeşit aklama yapılır. Kefenlenen cenazeyi evden çıkarmadan önce, yaşarken işlediği günahlar yaşayan bir kişiye aktarılır. Halk arasında buna “devir döndürme” denilir. Ölünün baş tarafına çocuğu veya bir yakın akrabası, diğer tarafa elinde ala ip olan ve Kur'an tutan imam oturur. İmam üç kere “filanın (babanın, ağabeyinin, akrabasının vb.) günahlarını kabul ediyor (üzerine alıyor) musun?” dediğinde ala ipin diğer ucunu tutan alıcı “alıyorum” diye cevap verir. Daha sonra temizlenen cenaze, kilim veya keçeyle sarılır ve baş tarafı önde tutularak gömülme için mezarlığa götürülür. Ölüyü evden çıkarırken kadınlar yüksek sesle ağlaşır ve akrabalar ağıt yakarlar.⁵⁷

Şor elinden Abakan Nehri kıyılarına göç eden Kobiy boyu Sagay'lar kişinin ölümünden 40 gün geçtikten sonra ruhun bedenden tamamen ayrıldığını ve 40 günde Şaman'ın ölen insanı nehrin kıyısında suya bırakıp nehrin akıntısı doğrultusunda daha önce ölenlerin yanına, yerlerine bölgelerine gönderiyormuş. Eğer bu 40. günde gönderilmez ise eve yerleşen kötü ruhlar insanlara zarar veriyordu.⁵⁸

Altay Türkleri'nde İnsan öldükten sonra onun mönkü / mejigini (mezarını) yakın akrabaları kazmaz. Böyle yapılırsa aileden başka birinin daha öleceği düşünülür. Mezara tırnaklı hayvanların derisinden yapılmış eşya veya altın konmaz. Ölünün başı ve gözü açık şekilde gömülmesi uygun değildir. Mezara ölüyle birlikte, yiyecek, tütün içiyorsa pıposu, *kalta* adı verilen tütün torbası ve kap kakak bırakılır. Bu bırakılan şeyler bütün halinde değil parçalanarak konur. Ölen kişi başı batıya gelecek şekilde gömülür.⁵⁹

Kazak Türkleri'nde merhumu gömmek, yattığı yere bir avuç toprak atabilmek geride kalanlar için önem taşımaktadır. Ölüyü yerleştirirken biri Kur'an okur, diğerleri “yattığın yer aydınlık olsun, toprağın has ipek olsun”, “Karanlık kabrin nur olsun” şeklinde dilekte bulunurlar. Dilimizdeki “bir avuç toprak”, “toprak attı”, “toprak buyurdu” şeklindeki deyimler mezarla ilgili sözlerdir. Gömülme işlemi hocanın Kur'an okumasıyla son bulur. Kazakların eski âdetlerine göre, erkeklerin mezarının başına kargı, kadınlarınkine yayık, yetişkin kızınkine bakan (gelinlik), yeni doğmuş çocuğun kabrinin başına ise beşik konulur. Herkesin durumuna göre ölenin kimliğini, cinsini, mesleğini, yazgısını belirtmek amacıyla mezar taşlarına yazılar yazılması ve simgeler, işaretler, ya da diğer tür yazılar arap harfleri ile yazılır.⁶⁰

Eski Türklerde cenazenin defnedilmesi sırasında da törenler düzenleniyordu. Törenlerden birçoğu ölüm anında yapılanların bir tekrarı niteliğindedir. Yakınmalar, yüzün çizilmesi, at yarışları, ölen kişinin methiyesi, kurbanlar şenliklerle birlikte ya da şenliklerden sonra yapılan cenaze şölenleri, cesedin ve onunla birlik-

57 İsmailov, Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yay., Ankara-2002, s. 222.

58 L.P. POTAPOV, Altay Şamanizmi, Çev. Metin Ergun, Kömen Yay., Konya-2012, s.84.

59 İbarhim Dilek, Altay Mitoloji Sözlüğü Yayınlanmamış Çalışma

60 İsmailov, Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yay., Ankara-2002, s. 223.

te eşyaların çukura indirilmesi, ayrılış sözleri ve mezarın kapatılması bunlardan bazılarıydı.⁶¹ Ayrıca günümüzde Kazak Kırgızlarında ve Turfan Türklerinde ölüleri anma törenlerinde büyük ödüllü at yarışları düzenlenmektedir.⁶² Han Kökütey'in aş töreninde yüzlerce kişinin katıldığı at koşusu yapılmış, Çin, Kalmuk, Rus pehlivanları arasında güreşler olmuştur.⁶³

Oğuzlar cennette üzerlerine bineceklerine inandıklarından atlarının da kendileriyle birlikte gömülmesini istemektedirler.⁶⁴ Benzer bir şekilde Kurban Bayramı'nda kesilen kurbanların üzerine öbür dünyada binilerek sırat köprüsünün geçileceğine inanılmaktadır. Eski Türklerde benzer şekilde ölen için kurban keserler. Bu kurbanların ölünün cennete giderken bineceği hayvanlar olacağına inanırlar.⁶⁵ Beltirler öbür dünyanın bu dünyanın tersi olduğuna inandıklarından ölen kişiyle birlikte gömdükleri eşyaları kırarlar.⁶⁶

Altay Türkleri ölen kişiyi yıkayıp, kazdıkları mezara koyuyorlar. Eskiden Altaylar ölen kişiyi yıkar, temiz, arı bir beze sarar, onun üstüne de keçe sararlarmış. Mezarın arka tarafına taş veya ağaçtan, ölüyü yatıracak yer hazırlarlarmış. Kazılan mezar çok derin olmamakla birlikte diz boyundan da az olmamalıymış. Kazılan mezarın dört tarafı ağaç veya taşla kapatılmış. Keçeye sarılan ölü mezara konulduktan sonra mezarın üstü ağaçla kapatılır, ağacın üzerine toprak konurmuş. Mezarın başına da ağaç veya taştan yapılmış sivri bir şey dikilirmiş. Toplumda itibarı olan kağan, cayzan veya din adamı gibi kişilerin cesedi ise Altay Türkleri tarafında yakılmış. Cesedi yakmak için *taksak* adı verilen çatı şeklinde bir yer hazırlar, tasakın altına, üstüne ve etrafına ayıl şeklinde ağaçlar yığılıp ceset bu şekilde yakılmış. Veya kağanların ya da büyük cayzanlar bir bütün ağaç oyulup onun içine koyulur ve yerin altına kapaksız ev şeklinde bir yer yapıp, üstüne çatı konulup onun üstü de taş yığınlarıyla kapatılmış. (Pazırık korumalarında olduğu gibi).⁶⁷ Bu defin şekli bize günümüzde anıt mezarları, eski Türk kültüründe de türbeleri hatırlatmaktadır.

Kazak türkleri'nde ağıt söyleme geleneği de bulunmaktadır. Kazak Türkleri ölümden sonra *estirtüv* adını verdikleri türleri icra etmektedirler. Ağıt için *jogtav*, *dawıs* kelimeleri kullanılmaktadır. Ataerkil kavmin toplumsal yaşayışı ve adetleri, ölüye saygı göstermekle ilgili gelenekleri *koştasuv*, *estirtüv*, *joktav* (ağıt), ağlama, hürmet göstererek gömme, mezarın başına bir işaret koyma, yemek verme, hayvan kesme gibi geleneklerin hepsinin eski Saka ve Hun halklarından kaldığını ve bunlardan da Kazak, Kırgız halkına kadar devam ettiğini söylemektedir.⁶⁸

61 Roux 1999:261

62 Roux 1999:273

63 İnan 2000:195

64 Roux 1999:172

65 Şeşen 1975:37

66 İnan 2000:185

67 İbrahim DİLEK, E.E Yameyave, Cayzanın Yargısı Altay Türkleri'nin Eski Gelenekleri, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, Ankara-1999, s. 195.

68 Alkey Marğulan, Şokan Jane Manas, Jazuvşı Baspası, Almatı 1971, s. 257.

Kaşgarlı Mahmut'un Alper Tunga'nın yas törenini tasvirinde de herkesin yakasını yırtarak bağırdıklarına gözlerinin kapanıncaya kadar ağladıklarına dikkat çekmektedir.⁶⁹ Dede Korkut Hikâyelerinde de yas alâmeti olarak Beyrek'in annesinin tırnağıyla yüzünü parçaladığı, saçını yolduğu, kız kardeşlerinin ise ak çıkarıp kara giydikleri belirtilmektedir.⁷⁰

Kazak Türkleri'nde "Tuldaw" adı verilen bir yas tutma geleneği vardır. Er-yiğidin ölümüyle ilgili eski bir gelenektir. "Tuldaw" da bir nevi "yas tutma" şeklindedir. Bunun için de epey yaşlanarak ölen aksakalların sadece bindiği at "tuldanır". Orta yaştaki erkeklerin silahı, eyer koşumları, elbiseleri, evi, bindiği atı ve karısı tuldanır. Buna göre eşyaların belirli bir süre kullanılmaması, eşin belirli bir süre evlenmemesi gibi tahditler bulunmaktadır. Meselâ ölen adamın yaşarken bindiği atının yelesi, kuyrukları kesilip, eyerin üzerine onun elbiselerini örtüp, eyerin ön kısmına tırnağı asılır. Bu at bir sene boyunca binilmez. Ölünün "yılı"nda, özel olarak "ölü aşı" için kesilir. Ölen kişiye ait olan eşyaların hepsi "tuldandığı" için "tul ev", "tul odağı", "tul kadın", "tul eyer", "tul giyim", "tul silah" terimleri kalıplaşmıştır.⁷¹

Sonuç:

Türk Dünyası'nda geçiş ritüellerinin ve buna bağlı olarak icra edilen türlerin incelendiği bu makede, Türk Dünyası'nda yaşayan boyların doğum, sünnet, askere uğurlama, evlilik, hacca gitme ve ölüm ritüellerinden alınan örneklemelerin karşılaştırılması yapılarak farklılıklar ve benzerliklerden bahsedilmiştir. Ayrıca geçiş dönemi ritüellerinin sadece bir tören olarak önem arz etmediği, Türk kültürü ile ilgili pek çok öğenin de içinde bulunduğu, inanç, din ve töre etkisinde ortaya çıkan pratikler manzumesi olduğu dikkate sunulmuştur.

Türk boylarının geçiş dönemleri incelenirken, bu ritüellerde Türk halk kültürünün sözlü edebiyat ürünlerinin yer aldığını, kimi zaman sanatçılar, kimi zaman orada bulunanlar kimi zaman da din adamları tarafından icra edildiğini ve halkın buna son derece önemli bir hadise gözüyle baktığını gördük. İnsan hayatının son derece önemli anlarından olan geçiş dönemleri, hemen hemen bütün Türk boylarının beşikten mezara kadar önemli mihenk taşlarını ve bu mihenk taşlarında yaptıklarının bir özeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçiş dönemi ritüelleri, yapılan yemek, giyilen kıyafet, sunulan ikram, söylenen türler açısından Türk boylarının hayatı ile ilgili pek çok bilgiyi muhtevasında barındırmaktadır.

Yapmış olduğumuz araştırmada geçmişten günümüze kadar incelemiş olduğumuz Türk boylarının törenleri konu olan geçiş dönemi ritüellerinin sadece bireyi ilgilendiren bir olgu değil, aynı zamanda toplumun tamamını ilgilendiren toplumsal bir olay olduğu görülmüştür. Çocuğun cinsiyetinden anne babanın çocuk isteğine, evliliklerde eşlerin seçimine, bir kişinin ölüm nedeninden ölünün ardın-

69 Ersoy 2002:98

70 Binyazar 2002:165

71 İsmailov, Kazak Türkleri, Yeni Türkiye Yay., Ankara-2002, s. 229.

dan yapılan ritüellere kadar bütün ritüellerde halk felsefesini gösteren örneklerle karşılaşmıştır. Geçiş dönemleri ve ritüelleri içerisinde söylenen pek çok atasözü, deyim ve Türkü gibi sözlü ürünler, bu çalışmada, bağlamı içerisinde verilmiştir. Ayrıca ritüeller esnasında icra edilen bu türlerin ritüellerde taşınmış olduğu misyon da oldukça net olarak ortaya çıkmıştır. Buna göre ritüel esnasında, topluma, geçiş dönemi içinde bulunan kişiye, tanrı, melek, iye, kut gibi doğa üstü güçlere verilmek istenen mesaj ve gönülden geçen dilekler türler vasıtasıyla dile getirilmekte mesajın bu şekilde ulaşacağı düşünülmektedir.

Toplumların hayatını, kabulleri redleri ve pratikleri ile doğumdan ölüme bütün dünyalarını değitiren dini inanç sistemleri doğal olarak hayatın geçiş dönemlerinde de tesirini açıkça göstermiştir. Dini inançlar açısından baktığımız zaman Türk boylarınının geçiş dönemi ritüellerini dört dini inanç sitemini etkilediğini görmüş oluruz:

Bunlardan ilki eski Türk dinidir ki bütün Türk boylarının geçiş dönemi ritüellerinde etkisini şekil değiştirmiş olsa bile felsefe, inanç ve amaç bakımından devam ettirmektedir. İkincisi ise Türk boylarının büyük çoğunluğunun kabul etmiş olduğu İslam dinidir. Hayatın geçiş dönemlerinde eski Türk dini inanç sistemi ile zaman zaman örtüşmüş zaman zaman da onlardan bazılarının unutulmasına veya kaybolmasına neden olmuştur. Üçüncüsü ise Çuvaş, Gagauz, Urum gibi Türk boylarının kabul etmiş olduğu Hıristiyanlık dinidir. Bu da onu kabul eden Türk boylarının hayatlarında önemli bir değişiklik yapmıştır. Dördüncüsü ise Musevîlik inancıdır. Bu dini kabul eden çok az ve nüfusları ciddi oranda düşük Türk boyu olan Karaylardır. Musevîlik inancını benimseyen Karayların bu inançla ilgili ritüelleri diğer Musevîlerle büyük oranda aynı olsa da onlara göre bazı farklılıklar arz etmektedir. Genel olarak baktığımızda bütün Türk boylarında eski Türk dininin izleri sürmektedir. Bunun dışında özellikle günümüzde dünyada var olan popüler kültürün, özellikle evlenme adetlerinde etkisini belirgin bir şekilde hissettirdiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi yapılması zor olan bazı ritüellerin dünya toplumlarında kolaylaştırılarak yapılıyor veya onların kolay olanı tercih ediyor olmalarıdır. Yani günümüz geçim şartları ve popüler dünya kültürünün bazı ritüelleri ve beraberindeki uygulamaları değiştirip dönüştürdüğü hatta ortadan kaldırdığı şeklinde özetlenebilir. Buna Türkiye'de düğünlerin eskiden dört gün sürmesini, veya Altay Türklerinde başka bir oymaktan getirilen gelinin üç defa karşılanması ritüelini verebiliriz. Ekonomik şartlar, ve zorluklar nedeniyle düğünler çoğunlukla iki gün sürmekte; Altay Türklerinde ise motorlu araçların kullanılması ile gelin getirmenin kolaylaşması nedeniyle üç defa karşılamaya gerek kalmamaktadır. Bazen bu inanç sistemleri girmiş olduğu toplumun hayatında kendisine yer bulabilmekle birlikte eskisinin ortadan kalkmadan devam etmesini engelleyemiştir. Dualizm ortaya çıkmış birlikte iki ritüel birden uygulanır olmuştur. Cenazenin ardından yapılan ölü yemeklerinde İslamiyet'i kabul eden Türk boylarında Kur'an okunması, Hıristiyanlarda dua okunması, Karaylarda da Tevrat'tan dualar okunması örnek olarak verilebilir. Ayrıca Karayların dualarını Türkçe okumaları da onların kendilerine has bir özelliği olarak ifade edilmektedir.

Bu genel ifadelerden sonra geçiş dönemi ritüellerine göre tespitlerimizi sırasıyla şu şekilde ifade edebiliriz.

Doğum ve doğum çevresinde yapılan ritüeller belki de geçiş dönemleri içerisinde en hızlı en çok değişeni olma özelliğini taşımaktadır. Tıpta yaşanan hızlı gelişmeler ve sağlık kuruluşlarının yaygınlaşmasıyla geleneksel unsurlar büyük oranda değişirken ya da ortadan kalkarken yerini modern tıp kurallarının aldığı görülmektedir. Bunda şehir hayatı ve eğitimin önemi hiç kuşkusuz yadsınamaz. Çocuğun olması için yapılan uygulamalarda, hamile kadının yönelimleri ve kaçınmalarında, çocuğun cinsiyetinin anlaşılmasında, çocuğun tuzlanmasında, albasma ve kırk basma inancında toplumda yaşanan değişimi görmek mümkündür. Doğum ile ilgili ritüellerin hemen hemen bütün Türk Dünyasında aynı olduğu söylenebilir. Sadece Hıristiyanlık inancını benimseyen Türklerde vaftiz ritüelinin olması farklılık olarak görünmektedir. Fakat bunda da gözden kaçırılmaması gereken vaftiz ritüelinin bu boylarda (Gagauz Türkleri) kırk çıkarma ritüelinin yerini almış olmasıdır. Eğer çocuğun ölme tehlikesi yok ise çocuğun vaftiz edilmesi doğumunun kırkinci gününde yapılmaktadır. Bir de Yakut Türklerinde çocuğun doğumun ardından yağ sürülerek korunmaya alınması diğer boylarda görülmemektedir. Onun dışında yıkanması ve tuzlanması kesintiye uğrasa da bütün Türk boylarında görülmektedir. Çocuğa kötülük yapacak iyelerden çocuğu kendi adını söylemeden, çirkin, pis, kötü gibi sözcüklerle sevmeye, seslenme düşüncesi Türk boylarının çoğunda görülmektedir. Doğum sırasında Hıristiyan Türklerde mutlaka bebeğin babasının annenin yanında olması istenmektedir, bunun açıklaması ise günahı beraber işlediler şeklinde yapılmaktadır.

Üsküp Türkleri'nde görülen ve daha başka bir Türk boyunda rastlamadığımız çocuğun okula başlama merasimi ve bununla ilgili yapılan ritüeller sadece Balkanlarda Üsküp'te görülmektedir. Bu da bizim açımızdan oldukça önemli bir tespittir.

Sadece Müslüman Türk boyları ile Karay Türklerinde görülen sünnet ritüelleri de diğer geçiş ritüelleri gibi aile fertlerini ve çevrede yaşayan insanları bir araya getirmektedir. Yalnız Karay Türkleri'nde geniş katımlı bir özelliği yoktur. Bunun dışında çoğu zaman toplumsal bağ kuvvetlenmektedir. Yukarıda doğum ritüellerinde ifade ettiğimiz değişim ve dönüşüm sünnet ritüelleri için de söz konusudur. Türk Boylarında, özellikle Türkiye'de önceleri kirve bulmaya, sünnet töreni yapmaya çok fazla önem verilmezken günümüzde önem verilmeye başlanmıştır. Önceleri sünneti Abdallar yaparken günümüzde sağlık memuru ya da doktor yapmakta, Abdallar sadece düzenlenen eğlencelerde davul ve zurna çalmaktadır.

Askerlik, erkeklerin yetişkinliğe, olgunluk dönemine geçişte bir "eşik" konumundadır. Anadolu Türkleri'nde, Balkan, Kıbrıs ve Kırgız Türklerinde askere gitme törenine önem verilmektedir. Anadolu Türkleri'nde ise törenler bir şölen havasına bürünmektedir. Askere giden kişi askerlik yaptığı yerdeki arkadaşlarını, o yerleşim yerinde yaşayan insanları yakından tanımakta, onlara kendi memleketindeki yaşayışı anlatmakta öğrendiklerini kendi memleketine taşımaktadır. Kitle iletişim araçlarının yaygın olmadığı dönemde, bu durum toplumun kültürlenmesi

için büyük önem taşımaktadır. Asker arkadaşlığıyla da kişinin sosyalleşmesi sağlanmaktadır.

Günümüzde Türk boylarının evlilik modellerindeki farklılığı ve benzerliği izlemek mümkündür. Eski Türklerden günümüze kadar gelen başlık-kalın ritüeli günümüzde eskisi kadar etkili değildir ve zamana göre de “kalın”ın durumu da değişmiştir. Eskiden at, koyun, sığır olanbilen kalın günümüzde para olarak alınabilmektedir. Evlenme yasakları ise birkaç Türk boyunda aynı sertliğin devam ettirerek karşımıza çıkarken, çoğunda son derece esnek bir hâl almıştır. Akraba evliliği, aynı boydan evlenme, farklı oymaktan evlenme gibi şartlar esnetilmiş durumdadır. Bunda kendi yaşadıkları yerlere dışarıdan göçler ve nüfus hareketleri kadar, kendilerinin de tahsil ve ticaret gibi çeşitli nedenlerle diğer şehirlere gitmeleri de etkili olmuştur. Aile dışından, evlenen kişilerin birbirlerini beğenip anlaşmasıyla yapılan evlilikler, beşik kertmesi, berder ve kız kaçırma şeklinde yapılan evlilikleri büyük oranda bitirmiştir. Ayrıca evlenecek kız ve erkek daha öncesinden evlilik kararı aldıklarından eşin seçilmesinde aranan özellikleri, görücü gitme uygulamasını sembolik bir hâle sokmuştur. Kız ve erkeklerdeki evlilik yaşı şehirleşmeyle birlikte okuma-yazma oranındaki artışa paralel olarak yükselmiştir. Evlenen çiftler ayrı bir evde yaşamaya başladıklarından düğüne hazırlık bağlamında alınan eşya sayısını oldukça arttırmıştır. Düğünde yapılan köy seyirlik oyunu, tarafların birbirine yaptığı şakalar, sinsin, güreş gibi geleneksel eğlenceler şehirleşme ve düğün sayısındaki artışla birlikte büyük oranda ortadan kalkmıştır. Zaman içerisinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak yapılan törenin adı da değişmektedir. Törende sunulan ikrama göre isimler almaktadır. Örneğin nişan ritüelleri yerine daha öncesinde şerbet içmek tabiri kullanılmaktaydı. Sünnet, askere uğurlama, nişan, cenaze ritüelleri gibi düğün ritüelleri de eskisine göre daha kısa bir zamanda bitirmeye başlanmıştır. Karı koca ilişkileri, kaynana ve kayınbabanın aileye yeni katılan geline karşı takındığı ciddî tavır da yerini daha açık iletişim şekline bırakmıştır.

Temelde dinî bir görev olarak yapılan hacca uğurlama ritüelleri de halkbilimi açısından büyük önem taşımaktadır. Sünnet, askerlik, evlilik ritüellerinde kişinin yeni insanlarla iletişim kurması belli bir çerçevede gerçekleşirken hacca uğurlamayla birlikte tüm Türk toplumunu hatta tüm Müslüman toplumlarını ilgilendiren bir nitelik kazanmaktadır. Hac ile ilgili ritüellere Balkan, Kıbrıs, Anadolu, Suriye, Irak, İran, Ahıska Türkleri'nde belirgin olarak mümkün iken diğer boylarda görülmektedir. Hıristiyan Türklerde de eskiden Hıristiyan hacca olarak azizlerin kiliselerine gidilmesi ifade edilmektedir. Hacca giden kişi farklı ülkelerden gelen insanları görmekte, gözlemlemekte kendi ülkeleriyle olan kültürel farklılığa şahit olmaktadır. Hacca uğurlama ve hac dönüşünde akrabalar, tanıdıklar bir araya gelmekte, birbirlerinden haberdar olmaktadır.

Ölü gömme ve yas ritüellerinde geleneksel unsurlar ortaya çıkmakla birlikte daha çok din kurallarının geçerli olduğu ve din adamlarının yönettiği bir geçiş dönemi olarak değerlendirmek mümkün olmaktadır. Ölümü düşündüren ön belir-

tiler ve bunlardan kaçınmalar, belirli günlerde törenler düzenlemeler, yemek vermeler, ağıt söyleme, yas tutma biçimlerinde geleneksel unsurların devam ettiğini, geçmişten günümüze bir süreklilik gösterdiğini görmek mümkündür. Ölen kişiyi, yıkama, kefenleme, defnetme gibi işlemlerde ise din adamlarının söz sahibi oldukları görülmektedir. Bunda boyların kabul ettiği dinin etkisi son derece etkindir. Ölünün nasıl yıkanacağı, nasıl kefenleneceği veya hangi elbiseleri giyeceği, mezara nasıl gömüleceği, gömülürken yönü, tabutla veya tabutsuz gömüleceği gibi konular din adamları tarafından dini kuralara göre belirlenmektedir. Bazı Türk boylarında nehre bırakma veya arazide çürümeye ve parçalanmaya bırakma uygulaması da görülmektedir. Ama daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu törenlerin hepsini din adamları veya o statüye sahip kişiler yönetmektedir. Ölen kişinin hatırasını yaşatmak, onu unutmamak için mezarlar yapılmakta, bunlar ziyaret edilmekte, ölen kişinin yaşarken kullandığı saat, tespih, şemsiye, at, koşum, gibi eşyalar saklanmakta ya da kendisinin yıkayan kişilere hediye edilmektedir. Ölen kişi ölümünden sonraki belirli günlerde anılmakta, bu zamanlarda yemek ve içki ikramları yapılmaktadır. Özellikle Müslüman Türk boylarında ruh ve öbür dünya gibi metafizik konularda halk, kutsal kitaplarda yazılanları kabul etmekte, kendi bildikleri ile kitaptaki bilgilerin çelişmesi durumunda çoğu zaman kendi bildiklerinden vazgeçip dinin bildirdiği hükümleri doğru kabul edip, uygulamaya geçirmektedir.

Çalışma toplanan bilgilerin tamamının günümüzde de işlevini devam ettirdiğini söylemek zordur. Değişen sosyo-kültürel unsurlar, geçmişte yaşanmış ve belirli bir işlevi üstlenmiş bu kültürel unsurları işlevsiz ve gereksiz konumuna düşürmüştür. Özellikle toplumda görülen değişmeye paralel olarak bazı uygulamaların bırakılmasında hiçbir sakınca görülmemiş, geçmişte bu uygulamaya bizzat başvuranlar da bunların yersiz olduğunu ya da bilgisizlikten kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Uygulamaların terk edilmesindeki bir başka neden de dinî düşüncedir. Bu bağlamda dinde yeri olmayan uygulamalar da bırakılmaya başlanmış, bırakılması için toplumsal baskı da söz konusu olmuştur.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise SSCB'nin zaman olarak kısa, ama son derece etkili yönetimi sırasında Türk boylarının ritüellerinin pek çoğunun da törpülendiği veya dönüştürüldüğü yapılan araştırmalarda ifade edilmektedir.

Eski Türk inaçlarını, boyunun âdetlerini ritüellerini yaşatmaya çalışırken yeni girmiş olduğu kültür dairesindeki ritüelleri de uygulamaya çalışmış, dönüştürdüğünü dönüştürmüş, adapte etmiş diğer durumlarda da birlikte yaşatmaya çalışmıştır. Yakut Türklerindeki "malahın" ve Altay Türklerindeki "köçö" adlı özel törenlerde yapılan yemeğin günümüzde Anadolu'nun pek çok yerinde düğünlerde yapılan keşkek olarak karşımıza çıkması bunun bir göstergesidir.

Araştırmamızda tespit ettiğimiz ritüelleri ve bu ritüellerde icra edilen türleri daha önce ifade ettiğimiz gibi Türklerin yaşadığı diğer bölgelerdeki geleneklerle karşılaştırdığımızda büyük benzerlikler taşıdığını görmek mümkündür. Bu da Türklerin farklı coğrafyalarda yaşamalarının bazı küçük değişikliklere neden ol-

makla birlikte esasta kültürlerini yaşamaya devam ettiklerini, aynı kültür dairesi içinde yer aldıklarını göstermektedir.

Kaynakça:

- AKKAYA, Nevin, *Gelenek ve İnançların Toplum içindeki Fonksiyonları*, Balıkesir 1995.
- ARIK, Durmuş; *Hıristiyanlaştırılan Türkler Çuvaşlar*, Ankara.- 2005.
- BACON, E. Elizabeth. *Esir Orta Asya*, Çev. Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.
- DİLEK, İbrahim Altay *Mitoloji Sözlüğü*, Ankara-2014.
- DİLEK, İbrahim E.E Yameyave, *Cayzanın Yargısı Altay Türkleri'nin Eski Gelenekleri*, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, Ankara-1999, s. 195.
- DİLEK, İbrahim; *Altay Türklerinde Çocuğun Doğması Ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar*, Bilig Dergisi, Bahar 1996, S. 1, s. 51-54.
- DİLEK, Prof. DR. İbrahim Ders notları.
- DOĞANER, Ali; *Osmaniye Yöresinde Yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin Geçiş Törenleri*, HÜ., SBE., Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Bilimi (Folklor) Bilim Dalı, YLT., Ankara-2006 s.52:
- GÖLPINARLI, Abdülbâki; *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1995, s. 200.
- GÜNAY Ünver - Harun Güngör; *Türk Din Tarihi*, Laçın Yay, Kayseri 1998, s. 33-34.
- GÜNGÖR, Erol; *Tarihte Türkler*, Ötüken Yay., İstanbul-1997.
- HANKO, Lauri Çev. Ruhi ERSOY, *Ritüellerin Oluşum Süreci*, Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3, Yayına Hazırlayanlar, M.Öcal OĞUZ, vd., Geleneksel Yay., Ankara-2009, s. 206-208.
- İNAN, Abdülkadir; *Şamanizm*, Ankara 1954.
- İNAN, Abdülkadir; *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlan, 2000.
- İSMAİLOV, Zeyneş; *Kazak Türkleri*, Yeni Türkiye Yay., Ankara-2002
- Jumabayev, Maksat; *Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini Ritüeller*, AÜ, SBE, Ankara-2006.
- KAFESOĞLU, İbrahim; "Türk Tarihi-Giriş" *Türk Dünyası El Kitabı Birinci Cilt*, TKAE Yay. Üçüncü Bs., Ankara-2001.
- KAFESOĞLU, İbrahim; *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul-200.
- KALAFAT, Yaşar; *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları I*, KB Yay., Ankara 2002, s. 9.
- KALAFAT, Yaşar; *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, AKM Yayınlan, Ankara-1999,
- KALAFAT, Yaşar; *Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*, ASAM Yay., Ankara 2000, s.44.
- Kazak Halkının Salt-Destürleri, haz.S. M.Smayılova, Köşpendiler Baspası, Almatı 2002, s. 22; Jüsi-pov, a.g.e., s. 18-19.
- KENİN-LOPSAN, Monguş B; *Tuvaların Eski Gelenekleri*, Çev, Ekrem Arıkoğlu, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, S 5, Bahar 1998, s.298.
- ÖRNEK, Sadat Veyis; *Anadolu Folklorunda Ölüm*, AÜDTCF. Yay., Ankara 1971.
- ÖRNEK, Sedat Veyis; *Türk Halk Bilimi*, KB. Yay., Ankara-1995.
- ÖRNEK, Sedat Veyis; *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 2000, s.148.

ÖZDEMİR, Nebi ; Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü, , Akçağ Yayınları, Ankara-2005, s.114.

POLAT, Yrd. Doç Dr. Kemal; Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar, TDV Yay., Ankara-2005, s. 64-73

POTAPOV, L.P.; Altay Şamanizmi, Çev. Metin Ergun, Kömen Yay., Konya-2012, s.64.

Radloff, W.; Sibirya'dan 2, Çev. Prof. Dr. Ahmet Temir, İstanbul 1994, s.71

SEROŞEVSKY, V.L; Saka Yakutlar, Çev. Arif ALACAOĞLU, Selenge Yay., İstanbul-2007.

TÜRKEŞ GÜNAY, Umay; Türklerin Tarihi, Geçmişten Geleceğe, Akçağ Yay. Ankara-2007

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: a.g.e, s. 23, 71.

YALMAN YALGIN, Ali Rıza; Cenupta Türkmen Oymakları I, II., Haz. Sabahat Emir, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

YILDIRIM, Dursun; Türk Bitiği, Akçağ Yay., Ankara-1998.

YOLOĞLU, Güllü; Türklerin Aile Merasimleri, AKM Yay., Ankara-1999.

ZARİFOVA ÇETİN, Çulpan; Tatar Türklerinin Gelenek ve Görenekleri, Karadeniz Dergisi Yay., Ankara-2009.

Elektronik kaynak:

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.501991bdb92476.11596299 28.07.2012: 14:47